

Дарбанов М.Е.

ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНИН НЕГИЗГИ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Дарбанов М.Е.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ КАК НАУКИ

M.E. Darbanov

THE MAIN PROBLEMS OF CULTURAL LINGUISTICS AS A SCIENCE

УДК: 008(100)(075.7)

Бул макалада автор жалпы кабыл алган аныктама боюнча, лингвомаданият таануу, тилди маданият менен ажырагыс биримдикте карап изилдөөчү илим катары санайт.

Маданий маалымат камтылган концепттер, эталондор, архетиптер, стереотиптер, метафоралар, образдар, ырым-жырымдар, ишенимдер, ритуалдар, мифологемалар ж.б., у.с., лингвокультуре-малар бул илимдин предметтери катары каралат.

Негизги таяныч сөздөр: *лингвомаданият, заманбап лингвистика, гипотеза, улуттук сүрөт, тилдик аң-сезим, менталдык-лингвалдык, лингвокогнитивдик, этнография, лингвокультуре-ма.*

В этой статье автор рассматривает язык и культуру в неразрывном единстве лингвокультурологии как исследовательскую науку.

Ключевые слова: *лингвокультурология, современная лингвистика, гипотеза, национальная картина, языковое сознание, этнография, лингвокультуре-ма.*

In this article the author considers the language and culture in an indissoluble unity in cultural linguistics as a science research.

Key words: *cultural linguistics of modern linguistics, the hypothesis, the national picture, linguistic consciousness, ethnography, lingvokulturema.*

Акыркы мезгилдерде заманбап лингвистикада лингвомаданият таануу проблематикасына арналган бир нече эмгектер пайда болду. Ага россиялык алдыңкы катардагы тилчилер кайрылышууда. Алсак, Ю.С. Степанов орус тил ээлери үчүн актуалдуу концепттер, алардын кеңири комментарийлери берилген «Константы: Словарь русской культуры» деген эмгегин жарыкка чыгарды [Степанов, 2001]. Н.Д. Арутюнованын «Язык и мир человека» деген изилдөөсү ар кыл мезгилдеги ар түрдүү элдердин тексттеринен алынган маданияттын универсалдык терминдерин изилдөөгө багытталган [Арутюнова, 1999]. В.Н. Телия жана анын мектеби бул тармактын изилдөө предмети катары фразеологизмдерди, ал эми максаты катары алардын маданий-улуттук коннотацияларын сүрөттөөнү жана “менталитетке мүнөздүү белгилерди” ачып көрсөтүүнү санашат [Телия, 1996]. Жалпы жонуан лингвомаданият таанууга байланыштуу терминдер акыркы жылдарда көптөгөн изилдөөлөрдүн аталыштарында катышып келүүдө, бирок бул түшүнүктөрдүн дефинициялары авторлор тарабынан толук түрдө чечмеленип, негизделе элек. Муну бул илимий тармактын

жаңыдан пайда болуп, калыптануу доорун баштан өткөрүп жаткандыгы менен түшүндүрүүгө болот.

Лингвомаданият таануу илими жөнүндө көптөгөн окумуштуулар өздөрүнүн ой-пикирлерин айтып келишет.

Уорф Сепирдин гипотезасына ылайык, лингвомаданият таануу – бул улуттук-маданий объекттерди тилде чагылдырылган маданий баалуулуктардын функционалдык системасы катары бүтүндөй теоретикалык жактан сүрөттөп жазууга арналган изилдөө, ар түрдүү элдердин лингвомаданий чөйрөсүн лингвистикалык салыштырмалуулук теориясынын негизинде контрастивдик анализдөө.

Е.О. Опаринанын аныктамасы боюнча, ал - улуттук тилдеги маданияттын өзгөчөлүктөрүн окутуп-үйрөтүүчү гуманитардык илим. Лингвомаданият таануу илиминин объекттерин изилдөө үчүн семантиканын, сигматиканын, синтактиканын жана прагматиканын биримдигин камтыган системалык ыкманы колдонуу талапка ылайык.

В.В. Красных «Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология» деген эмгегинде лингвомаданият таанууну маданияттын тилде жана дискурста дүйнөнүн улуттук сүрөтү, тилдик аң-сезим, менталдык-лингвалдык комплекстин өзгөчөлүктөрү менен түздөн-түз байланышкан чагылуусун жана фиксациясын окутуп-үйрөтүүчү дисциплина катары аныктайт. Лингвомаданият таануучулук спецификасын ачыктап көрсөтүү үчүн коммуникацияга карата лингво-когнитивдик ыкманы колдонуу сунуш кылынат, анткени бул ыкма анын жалпы лингвистикалык аспектин талдаган сыяктуу улуттук компонентин дагы анализдөөгө жол берет. Автор этнопсихоллингвистика менен лингвомаданият таануунун ортосундагы ачык чекти көрсөтпөйт, алардын проблематикасынын жалпылуулуктарын ырастайт, изилдөө ыкмаларындагы айырмачылыктар белгиленбейт [Красных, 2002: 12].

Лингвомаданият таануу проблемалары Волгоград мектебинин илимпоздору, атап айтканда, В.И. Карасик жана Е.И. Шейгал тарабынан иштелип чыгууда. В.И. Карасик лингвомаданият таанууну тил менен маданияттын өз ара байланышы, өз ара таасир этүүсү жөнүндөгү илимий билим комплекстүү областын карайт жана бул областын салыштырылуучулук мүнөзүнө басым жасайт. Лингвомаданият таануунун негизги бирдиги катары ал маданий концептти атайт, ал эми изилденүүчү

бирдиктери катары реалийлерди жана “фондук маанилерди, б.а., мазмундук мүнөздөмөлөрүн туура түшүнүү үчүн элдердин маданияты жөнүндөгү кошумча маалыматтар талап кылынган конкреттүү жана абстракттуу аталыштарды” белгилейт [Карасик, 2002: 103, 108, 121].

Е.И. Шейгал менен В.А. Буряковскаянын ишинде лингвомаданият таануу “дүйнөнүн концептуалдык сүрөтүнүн айрым объекттерин жана аларды этностук көз карашта коомдук аң-сезим жана тил аркылуу түшүнүүнү” окутуп-үйрөтүүчү дисциплина катары аныкталат [Шейгал, Буряковская, 2002: 9].

Е.И. Зиновьева жана Е.Е. Юрков “Лингвокультурология: теория и практика” деген эмгегинде “Лингвомаданият таануу – бул дүйнө жөнүндөгү билимдерди чагылдыруунун ар түрдүү жолдорун изилдөөчү филологиялык илим. Ал тигил же бул тил ээсинин маданиятын ар түрдүү деңгээлдеги тилдик бирдиктерди, кептик ишкердикти, кептик жүрүм-турумду, дискурсту изилдөө аркылуу аныктайт. Тилдик объектилерди лингвомаданият таануу илиминин алкагында изилдөө тил ээлеринин аң-сезимин чагылтуучу анализденип жаткан бирдиктердин маани-маңызын, маанилик боектуулуктарын, коннотация жана ассоциацияларын толугу менен ачып берүүгө жол берет”, - деп жазышат [Зиновьева, Юрков, 2009: 13].

Россиянын заманбап лингвистикасында лингвомаданият таануунун теориялык-методикалык негиздери толугураак түрдө В.В. Воробьевдун «Лингвокультурология: теория и методы» деген эмгегинде берилген. Окумуштуунун пикири боюнча, лингвомаданият таануу илимий тармак катары бир катар өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт:

- ал – маданият менен филологиянын ортосунда пайда болгон илимий тармак;

- анын негизги объекти болуп, тил менен маданияттын чегиндеги өз ара байланыш, өз ара аракеттер саналат;

- анын предмети – тилдик коммуникацияда туюнтулуучу, маданий баалуулуктарга негизделген коомдун жашоосунун улуттук формалары;

- лингвомаданият таануу жаңы ой толгоолор, коомдун заманбап жашоосу көтөрүп чыккан маданий баалуулуктарга, өлкөнүн маданий жашоосунун түрдүү областары жөнүндөгү маалыматтарды, фактыларды жана кубулуштарды объективдүү толук интерпретациялоого багыт алат;

- элдердин маданиятын объективдүү, толук, бүтүн интерпретациялоо лингвомаданият таануудан тилде ошол элдин маданиятын системалык түрдө чагылтып берүүнү талап кылат [Воробьев, 1997].

Лингвомаданият таануу илиминин келип чыгуу тарыхы узак мезгилди өз ичине камтыйт. Бул илимдин өз алдынча илимий тармак катары калыптануусунда батыш, орус окумуштууларынын эмгектери, орус окумуштууларынын ичинен В.А. Маслованын «Лингвокультурология» аттуу эмгеги зор мааниге ээ болгон. Анын бул эмгеги ата

мекендик илимдеги эң популярдуу иш болуп саналат. Анда бул тармактын методологиялык базасы келтирилет, Россиядагы лингвомаданият таануу боюнча изилдөөлөрдүн заманбап багыттары көрсөтүлөт. Автор лингвомаданият таанууну “лингвистика менен маданият таануунун кошулган жеринде пайда болгон лингвистикалык тармак”, “улуттук жандуу тилде жана тилдик процесстерде туюнтулуп-көрсөтүлүүчү материалдык жана руханий маданиятты окутуп үйрөтүүчү гуманитардык дисциплина” же “маданият таануудагы жана тил илиминдеги, этнолингвистикадагы жана маданий антропологиядагы изилдөөлөрдүн натыйжаларын өзүнө сиңирип алуучу, билимдердин бириктирүүчү областы” катары аныктап, анын предметтер аралык мүнөзүн белгилейт [Маслова, 2001: 9, 30, 32]. Ал эми Кыргызстанда лингвомаданият таануу илимине байланыштуу ири материал, бул илимий тармактын багыттары, проблемалары, жалпы эле теориялык негиздери С. Ибрагимов “Лингвокультурология – тилдик маданият таануу” аттуу эмгегинде чагылдырылган. Биздин өлкөдө бул илимий багыттын үстүнөн иштеген илимпоздор төмөнкүлөр: С. Ибрагимов, К.З. Зулпукаров, З.К. Дербешева, М. Дж. Тагаев, У. Камбаралиева, П. Кадырбекова, Л. Дрофа, Э. Төлөкова ж.б.

Лингвомаданият ыкманын негизинде улуттук түшүнүк алкагы (концептосфера) маданияттан аң-сезимди карай изилденет, б.а., маданият аркылуу улуттук аң-сезимдин өзгөчөлүгү аныкталат. Ал эми *лингвокогнитивдик ыкмада* чындыкка байланыштуу маалымат билиминин негизин менталдык маалымат түзүп, концепт жалпы коомчулуктун түшүнүк алкагынын өзгөчөлүгүн аныктаган бирдик катары каралат. Лингвокогнитивдик ыкманын негизинде концепттин өзөгүн жана анын алкактарын уюштуруучу өзгөчө бир түзүлүштөр (фрейм, сценарий ж.б.) иштелип чыккан.

Когнитивдик лингвистикадагыдай эле лингвомаданият таануу илимине да концептуалдык изилдөө мүнөздүү болгону менен, когнитивдик лингвистиканын изилдөө предмети *когнитивдик концепт* болсо, лингвомаданият таануу илиминин изилдөө предмети *лингвомаданият концепт* болот. Лингвомаданият концепт өз мазмунуна этномаданият маалыматты, улуттук баалуулукту туюндурган түшүнүктөрдү камтыганы менен когнитивдик концепттен айырмаланат. Когнитивдик лингвистика концепттин схема, фрейм, сценарий ж.б. түрүндөгү типтерин табууну көздөйт.

Лингвомаданият таануу илими өз алдынча илимий тармак катары өзүнө таандык милдеттерин аныктап, анын негизинде төмөнкү маселелерди: тил концепттеринин жаралуусунда маданият канчалык деңгээлде роль ойноорун; «маданий түшүнүк» тилдик белгилердин кайсы маанисинде орун алаарын; маданий концепттик чөйрө кандайча жаралаарын; бул илимге мүнөздүү негизги түшүнүктөрдү кантип системалаштыруу мүмкүн экендигин чечүүсү зарыл.

Тил менен маданият көп аспектиге ээ болгондуктан, алардын табиятын, аткарган функциясын бир методдун жардамы менен таанып-билүү мүмкүн эмес. Ошондуктан изилдөөдө бири-бирин толуктаган көптөгөн методдор колдонулат. В.А. Маслованын пикири боюнча, лингвомаданият таануу илиминде лингвистикалык, социологиялык, маданият таануу, этнографиялык мейкиндик, маданиятты лингвистикалык жактан реконструкциялоо методдорун колдонууга болот. Айрым материалды этнографиянын, когнитивдик лингвистиканын анализдөө методун колдонуп талдоого туура келет. Маданий маалымат тил бирдиктеринде сөздүн түз маанисине караганда, көмүскө түрдө сакталгандыктан, психосоцио-маданият таануу экспериментин колдонуу да натыйжалуу. Лингвомаданият таануу илиминде тил ээси үчүн баалуу булак болуп саналган материалдар изилдөөгө алынууга тийиш [Маслова, 2001: 34].

Лингвомаданият таануу – лингвистикалык изилдөөлөрдүн башкы багыттарынын бири. Ал тилдин жанынан жана тилдик менталитет менен байланышкан тигил же бул кубулуштардан келип чыгып, кептик сүйлөшүүнү уюштуруунун улуттук-маданий өзгөчө эрежелерин иликтейт, элдердин тилде чагылдырылган руханий дөөлөттөрүн, маданий баалуулуктар системасын ачып көрсөтөт.

Бул илимий тармак антропология, философия, улуттук кулк-мүнөз, менталитет менен тыгыз байланышта. Ал улуттук-маданий өзгөчөлүк, кептик сүйлөшүүнүн мазмунун уюштуруу жөнүндөгү кандайдыр бир билимдердин жыйындысын өзүнө камтыйт. Лингвомаданият таануу жаатындагы изилдөөлөр заманбап лингвистиканын жалпы тенденцияларына дал келип, тилдик кубулуштарды адам жана анын ойлоосу, маданияты, руханий ишкердиги менен тыгыз байланышта карайт.

“Тил жана маданият” концепциясында адам жөнүндөгү бардык илимдердин кызыкчылыктары жакындашат. Бул концепция адамды изилдөөчү илимдердин арасындагы чекти бузат, анткени адамды анын тилинен тышкары үйрөнүүгө болбойт. Тил улуттук маданияттын жашоосунун жана

чагылуусунун башкы формасын өзүнө камтыйт. Ал маданиятты билдирүүнүн реализацияланган ички формасы жана маданий билимдерди сактоонун каражаты катары кабыл алынат. Андыктан тил менен маданияттын өз ара байланыш-катышы лингвомаданият таануу илиминин пайда болуусун толугу менен шарттайт.

Жыйынтыктап айтканда, жалпы кабыл алган аныктама боюнча, лингвомаданият таанууну тилди маданият менен ажырагыс биримдикте карап изилдөөчү илим катары саналат. Маданий маалымат камтылган концепттер, эталондор, архетиптер, стереотиптер, метафоралар, образдар, ырым-жырымдар, ишенимдер, ритуалдар, мифологемалар ж.б., б.а., лингвокультуремалар бул илимдин предметтери болот.

Адабият:

1. Воробьев В.В. К понятию поля в лингвокультурологии (общие принципы) // Рус. яз. зарубежом. – 1991. - №1. – 102-103-бб.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – М., 1997.
3. Воронова Т.А., Стернин И.А. Концепт «толерантность» в русском сознании // Языковая структура и социальная среда. – Воронеж, 2000. – 79-86 б.
4. Борчиева Б.Т. Концепт «верх – низ» в языковой картине мира носителей русского и киргизского языков // Рус.яз. и лит. в шк. Кыргызстана. – 2008. -№2.– С. 81-84.
5. Зулпукаров К.З, Калмурзаева А., Сейитбекова С. Отражение этнического менталитета в теологических концептах языка // Сб. науч. тр. [фак-та рус. филол. Ошск. гос.ун-та] – Вып.2.- Ош, 2010. - 7-18-бб.
6. Тагаев М.Дж. Когнитивные подходы к лингвистическому описанию русского словообразования в учебных целях // Языковая картина мира: лингвистический и культурный аспекты. Том 2. – Бийск, 2004. 113-121-бб.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – М., 2004. - 241 б.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. - М.: Academia, 2001. – 203 с.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М., 1979. - 318б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Джапаров Н.Р.